

SANDRA TOMCZAK¹

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Tomasz Jacek Lis, *Z Bośni do Polski. Edycja źródłowa dokumentów dotyczących reemigracji Polaków z Bośni i Hercegowiny po II wojnie światowej*, Bolesławiec 2016, ss. 176

Autor omawianej edycji, Tomasz Jacek Lis, jest na gruncie polskim jednym z najważniejszych znawców tematyki bałkańskiej. W 2014 roku ukazała się jego książka *Polskie osadnictwo i duchowieństwo w Bośni i Hercegowinie od 1894 do 1920 r.*² Rok później, pod wspólną redakcją, wydał z Mateuszem Maleszką tom studiów *Poljska u Bosni, Bosna u Poljskoj*³, będący pokłosiem współorganizowanej przez niego konferencji pod tym samym tytułem. Tomasz J. Lis jest ponadto autorem licznych artykułów. Jego prace ukazywały się w takich periodykach jak: „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, „Studia Polonijne – Przegląd Emigracyjny” czy „Balcanica Posnaniensia”. Kilukrotnie współpracował też z Ambasadą Polski w Sarajewie.

Praca *Z Bośni do Polski* stanowi kontynuację bałkańskiego wątku w badaniach Tomasza J. Lisa, a jednocześnie rozszerza pole jego zainteresowań o okres powojenny. Polska emigracja do Bośni swoją historią sięga końca XIX w., kiedy możliwość taką otrzymali mieszkańcy Galicji, Wołynia i Bukowiny. Kilkadziesiąt lat później przetasowania na arenie międzynarodowej sprawiły, że nierzadko już trzecie pokolenie osiadłych na południu Polaków, zostało zmuszone do powrotu na ziemię swoich przodków. Temat ten, dotychczas niedostatecznie jeszcze eksplorowany,

¹ Kontakt: s-tomczak@wp.pl

² T.J. Lis, 2014, *Polskie osadnictwo i duchowieństwo w Bośni i Hercegowinie od 1894 do 1920 r.*, Toruń–Nowa Ruda: Wydawnictwo Maria.

³ T.J. Lis, M. Maleszka, (red.), 2015, *Poljska u Bosni, Bosna u Poljskoj*, Toruń–Sarajewo–Kraków: Wydawnictwo Libron.

odnalazł swoje miejsce w edycji źródłowej przygotowanej przez Tomasza J. Lisa, stanowiąc niejako klamrę dotychczas prowadzonych przez niego badań. Nie ulega wątpliwości, że dokładne rozeznanie autora w tematyce polskiej emigracji na Bałkanach, wpłynęło na wygląd niniejszej edycji. Jej zestawienie z poprzednimi jego pracami daje doskonały obraz procesów akulturacji tej – w 1945 r. – już wielopokoleniowej społeczności.

Świadectwem ciągłej żywotności doświadczenia bałkańskiego tej grupy jest istniejące do dziś Stowarzyszenie Reemigrantów z Bośni, ich Potomków oraz Przyjaciół⁴. Jednym z jego celów jest podtrzymywanie pamięci o polskiej diasporze na Bałkanach i jej doświadczeniach – zarówno tych, którzy po II wojnie światowej zdecydowali się na powrót do Polski, jak i tej garstki, która pozostała w Bośni. Wspomniane Stowarzyszenie zostało jednym z partnerów projektu, a realizacja omawianej edycji była możliwa dzięki Gminie Miejskiej Bolesławiec, w której w latach 1946–1947 osiadła znaczna część z bałkańskich reemigrantów. Złożony przez nią projekt „70 lat powrotu Polaków z Bośni – umacnianie tożsamości kulturowej w Bośni i Hercegowinie” uzyskał dofinansowanie Senatu Rzeczypospolitej Polskiej⁵. Wyraźnie widać więc, że pamięć o wydarzeniach sprzed siedmiu dekad jest dla pewnej części społeczeństwa istotną składową ich tożsamości.

Przechodząc już do szczegółowego omówienia zawartości pracy, jej zasadniczy trzon składa się z siedemdziesięciu pięciu dokumentów. Zostały one wyselekcjonowane przez autora z zespołu Ambasada RP w Belgradzie, zdeponowanego w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Wszystkie dotyczą kwestii organizacji i przebiegu akcji reemigracyjnej z Jugosławii i zostały ułożone chronologicznie. Najmłodszy z dokumentów pochodzi z końca listopada 1945 r., najstarszy zaś z początku grudnia 1946 r. Zaprezentowany w edycji materiał źródłowy swym zasięgiem obejmuje więc okres przygotowawczy i zasadniczą część przedsięwzięcia, której efektem było przetransportowanie do Polski nie mniej niż siedemnastu tysięcy osób – w zdecydowanej większości dawnych emigrantów do Bośni i ich potomków, a także posiadanego przez nich żywego inwentarza oraz ruchomego dobytku. Zdecydowana większość dokumentów pojawiających się w tomie jest spisana w języku polskim, trzy w języku serbochorwackim z zachowaniem oryginalnego języka dokumentów. Część z dokumentów została opatrzona przypisami objaśniającymi, pozwalającymi na lepsze zrozumienie kontekstu zawartych w nich informacji.

Z zebranych w tomie dokumentów wyłania się przede wszystkim administracyjny proces organizacji reemigracji. Głębsze wejrzenie w ich treść pozwala jednak na zauważenie wielu jeszcze innych zagadnień. Niezwykle ciekawie prezentuje się wyłaniający się z dokumentów obraz warunków bytowania obywateli polskich,

⁴ Strona internetowa Stowarzyszenia: <http://reemigrancizbosni.pl/> [data dostępu: październik 2017].

⁵ Załącznik nr 1 do uchwały nr 5 Prezydium Senatu z dnia 10 marca 2016 r.

oczekujących na transport do kraju. Dowiadujemy się o szerzących się chorobach, braku lekarzy i lekarstw, niedożywieniu, niedoinwestowaniu polskiego szkolnictwa (przykładowo, mówią o tym: dokument nr 4, s. 46–47; dokument 6, s. 49). Zawarte w tomie źródła pozwalają też przynajmniej częściowo zapoznać się ze strukturą zawodową oraz stanem materialnym polskiej mniejszości w Bośni po zakończeniu II wojny światowej – służą temu spisy osób i transportowanego inwentarza żywego oraz ruchomości (przykładowo dokument nr 59, s. 134). Ciekawym zagadnieniem, wyłaniającym się z dokumentów zebranych przez Tomasza J. Lisa, są także wcześnie, tuż powojenne stosunki dyplomatyczne pomiędzy Polską a tworzącym się państwem jugosłowiańskim, a także uwikłanie polskich obywateli przebywających na terenie Bośni w trakcie działań wojennych i tuż po nich w wewnętrzne spory i podziały Półwyspu Bałkańskiego (doskonałym przykładem jest dokument nr 9 zawierający skargę obywatela polskiego na zajęcie jego domu, ograbienie go, a także zamordowanie zamieszkującej dom siostry i szwagra, s. 55–58).

W 2016 r. wyszła także bośniackojęzyczna wersja pracy *Iz Bosni u Poljsku. Prikaz izvornih dokumenata na temu reemigracije Poljaka iz Bosne i Hercegovine nakon II svijetskog rata*. Składa się na nią, podobnie jak na wersję polskojęzyczną, siedemdziesiąt pięć dokumentów. Znacznemu poszerzeniu – z niecałych czterdziestu do stu stron – uległo za to wprowadzenie. W wersji bośniackiej pojawiła się także bibliografia, której brakuje w wersji polskiej. Zrezygnowano za to z glosariusza nazwisk. Trudno ocenić z czego wynika ta dość znaczna różnica. Zawarte w polskojęzycznej wersji wprowadzenie, omówienie oraz rys historyczny wydają się być wystarczające i zawierać wszystkie niezbędne informacje. Dodatkowo swoją wiedzę można poszerzyć zaglądając do innych publikacji autora, chronologicznie obejmujących okres od końca XIX w. Większość z nich na ten moment funkcjonuje w naukowym obiegu wyłącznie w wersji polskiej, stąd prawdopodobnie wynika rozszerzenie wersji bośniackiej i zaprezentowanie tamtejszemu czytelnikowi dziejów polskiej mniejszości od umowy między Kállayem a Gołuchowskim.

Podsumowując, omawiana edycja źródłowa, choć niewielkich rozmiarów, jest ważnym wkładem w ogólną wiedzę na temat życia Polaków poza granicami kraju, ich losów w trakcie II wojny światowej, a także przyczyn i dróg reemigracji – w tym przypadku głównie w jej aspekcie administracyjnym i logistycznym. Wiedza o wielkiej wędrowce ludów, jakiej doświadczył kontynent europejski w pierwszych latach po zakończeniu zasadniczych działań wojennych, dzięki temu zbiorowi dokumentów została niewątpliwie poszerzona.